

OSMANLI HAREMİ'NDE KADINLAR: BİR NESNELLİK SORUNU

Women In The Ottoman Harems: A Problem Of Objectivity

Dr. Öğretim Üyesi Serhat SOYŞEKERCİ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga Meslek Yüksekokulu, Çanakkale, Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-8427-0184

Cite As: Soyşekerci, S. (2021). "Osmanlı Haremi'nde Kadınlar: Bir Nesnellik Sorunu", International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, (Issn:2630-631X) 7(51): 2775-2784

ÖZET

Osmanlı Haremi'nde hizmetçi ve eş konumundaki kadınlar yaşadıklarını sözlü ya da yazılı tarihe bırakmadıkları için Haremi anlatan eserlerin bir kısmı Avrupalı gezginler, büyükelçiler ve sarayda padişaha hizmet eden esirlerin gerçek ile kurgu arasında çeşitli tür bilgiler vermelerini sağlamıştır. On dokuzuncu yüzyılda gerçek ile kurgu arasındaki nesnellik sorunu derinleşmiştir. Böylece Hareme ilişkin bilgiler dünya görüşünden bağımsız değildir. Harem, bir görüşe göre Osmanlı'yı çöküşe götüren en önemli etkenlerden biridir. Kimine göre sefahat ve entrika yuvası, kimine göre Osmanlı'nın çöküşüne sebep olmak bir yana ayakta kalmasının sebeplerinden biri, kimine göre ise padişahların mazbut aile yaşamını yansıtan evleridir. Bunlardan hangi görüşün Haremi doğru yansıttığı sorgulanırsa, hem "hepsi" hem de "hiçbiri"dir. Harem'de kadınlar, müellifler tarafından iki ayrı dünya görüşünde yan yana gelirken, kesin çözüme ulaşmadan ve yüzeysel uzlaşmayı geçmeyen eşiktir. İki ayrı dünya görüşüne dayalı bu sosyal tabakanın bir yanında modernciler, diğer yanında İslâmcılar olsa da, modernleşme ve İslâmcılık hiçbir kontrol ve hesaplaşmadan geçmeden birbirine yabancı iki düşünce ve iki dünya görüşü olarak kalmaya devam etmektedir..

Anahtar Kelimeler: Harem, acemi, cariye, odalık, kadın usta.

ABSTRACT

Women who are servant and wife in the Ottoman Harems have not left their experiences in oral or written history. Some of the works deciphering the Harem have provided information of various kinds between the fact and fiction of European travelers, ambassadors and prisoners serving the sultan in the palace. Similarly, in the nineteenth century, Western Orientalists' own fiction and fantasies created the problem of objectivity regarding the Harem. All this indicates that the information about the Harem is formed within the framework of a certain worldview. According to one opinion, one of the most important factors that led the Ottoman Empire to collapse, according to some it is a hotbed of debauchery and intrigue, according to others it is one of the reasons why the Ottoman Empire survived, aside from causing its collapse, and according to others it is their home where the sultans lead a mazbut family life. If it is questioned which of these views reflects the Harem correctly, it is both "all" and "none". In the Harem, women stand side by side in two separate worldviews of objectivity and subjectivity, both by domestic and foreign opponents, while waiting at a threshold that does not reach a final solution and does not exceed superficial compromise. Moreover, although there are modernists on one side of a social stratum based on two separate worldviews, and Islamists on the other, modernization and Islamism are in the waiting ranks as two thoughts and two world views that are alien to each other without passing through any control and reckoning.

Keywords: Harem, novice, concubine, private-concubine, female master.

1. GİRİŞ

İstanbul'da Harem'in Yeni Saray'a (Topkapı Sarayı) nakli 1534 yılına rastlar.¹ Burada haremağaları, cariyeler, kalfa kadınlar, hazinedar usta, çarşnig îr usta, çamaşır usta, kethüda kadın, hastalar ustası, ebe, sütnine ve dadı gibi çok çeşitli statüye, mevkiye, farklı meziyetlere ve kişiliklere sahip insanlar yaşardı. *Kızlarağası* denilen görevli Harem ile hükümet arasındaki ilişkiyi sağlardı. Padişahın kişisel hizmetini görenlere *hazinedar*, bunların amirlerine *hazinedar usta* denirdi. Hazinedar usta, padişah ile yakın iletişim kurabilirdi; ikinci, üçüncü ve dördüncü hazinedarlar ise padişah emrettiğinde huzuruna çıkardı. Hazinedar usta, Harem'deki bütün cariyelere hükmedilme ve padişahın *kadınfendiler* ile geçireceği gecelerin nöbetini ayarlama yetkisine sahipti.² Kuşkusuz daha önce de hükümdarın aile hayatını yaşadığı sarayı vardı ancak kuruluş döneminde yaşamış olduğu yerin bu denli örgütlenmesinden ve iktidar oyunlarında rol alan devşirme kökenli cariyelerin etkinliğinden söz etmek mümkün değildi. Selçuklu zamanında hükümdarın "hatun" veya "terken hatun" denilen nikâhli eşleriyle cariyelerinin yaşadığı Harem'in kendine has teşkilâtı olduğu bilinir. Elde yeterli belge bulunmamakla birlikte, hatunların sarayda ve devlet yönetiminde etkili oldukları kesindir. Orhan Bey (1281-1362) döneminde cariyeler varsa da, II. Mehmed (1432-1481) döneminde bunların sayısı artmış, merkezi politikaların sonucu olarak cariyelerin yaşadığı Harem önem kazanmaya başlamıştır.³ Harem iki bölümdür. Bir bölüm, Harem'le ilgili yapılacak işlerden sorumlu personelden, diğer bölüm Harem kadınlarının kaldığı, girilmesi padişah ve buranın sakinlerinden başka herkese yasak olan esas bölümdür.⁴

¹ İnalçık, *Has-Bağçede 'Ayş u Tarab*, s.287.

² Akşit, *Osmanlı'nın Gizemi Harem*, s.34.

³ Taş, "Saray Kadınlarının Osmanlı Devlet Yönetiminde Çeşitli İşlevleri", s.1297.

⁴ Baldil, "Mekânsal Ritiüeller, İktidar İlişkileri", s.19.

Topkapı Sarayı'nın diğer alanlarına göre dar, sıkışık ve karmaşıktır. Yapılan araştırmalara göre bu karmaşık mimari yapı gelişigüzel değil, bilinçli tercihtir.⁵ Padişahın ailesi ve cariyeleriyle özel toplantılara *halvet* denirdi. Harem halkı için sarayın üçüncü avlusunda kurulan çadırlarda düzenlenen halvet, günlerce süren eğlencelere sahne olurdu.⁶ Harem'de hükümdarın annesi *vâlîde sultan* ve gözde cariyesi *hâseki sultan* iktidarın merkezini sembolize ediyordu. Vâlîde sultan, saraya gelişinin ertesi günü sadrazama bir hükümnâme ile kürk ve hançer gönderir, saraya yerleşir, Harem'in en itibarlı kadını olurdu. Vâlîde sultanın herkesten üstün konumu Harem'in temel ilkesiydi. O hem sultan ailesinin vesayetinden hem de Harem hanesinin günlük işleyişinin idarî denetiminden sorumluydu.⁷ Otuz altı Osmanlı padişahından sadece yirmi üçünün annesi "vâlîde sultan" unvanını almış, diğerleri oğulları tahta geçmeden öldükleri için bu unvanı alamamıştır. Vâlîde sultan, doğumundan itibaren oğlunun çıkarını koruyan, gelişmesi ve hayatta kalması için her türlü politik oyunlar çevirebilen, bazen de taht kavgalarında şartları belirleyebilirdi.⁸ Padişahın ölümüyle Harem'den dışlanması ise onun değişmez yazgısıydı.

2. HAREM'İN KADINLARI

Harem, Arapça'da *helâl* kelimesinin tersine *haram* kelimesinden türemiştir. Harem, kutsal ya da yasaklanmış anlamına gelen "*h-r-m*"⁹ kökünden gelir ki burayı 'gizemli' kılan da budur. Harem, girilmesi yasak yer olduğu için genellikle "ev reisinin kadınları, cariyeleri ve çocukları ile yaşadığı yerdir. Aynı zamanda evin kadını anlamına gelir."¹⁰ Bunun dışında, Harem'de çalışan kadınların görev ve yetkileri sistemli şekilde dağıtılmıştır. Örneğin Harem'in altında bodrum katta *hastalar dairesi* adlı yere *hastalar ustası* ya da yardımcısı olan *hastalar kethüdâsı* bakardı. Sarayda hastalananlar buraya yatırılır, bunlara bakanlara "nine" denirdi. Buranın yöneticileri arasında kethüdâ kadın, kâtime usta, vekil usta, dikişçiler ustası, büyücü kadın, su koyucu kadın gibi rütbeli görevliler yer almaktaydı. Sultan Abdülaziz (1830-1876) zamanında kolerada hastalara burada bakılmış, Topkapı'dan Dolmabahçe Sarayı'na geçince bu usûl kaldırılmıştır. Muhtemelen hastalık başkalarına bulaşmasın diye hasta olan kadınefendiler ve cariyeler dışarıya gönderilip orada tedavi edilmişlerdir. Bu uygulama koruyucu sağlığı kapsayan bir tedavi biçimiydi. II. Abdülhamid (1842-1918)'in annesi Tirimüjgân Kadınefendi (1819-1852) verem olduğunda Beylerbeyi Sarayı'na gönderilmiş, orada vefat etmiştir. V. Mehmed (1844-1918) zamanında birisi hasta oldu mu Harem'in kapısı vurulur, nöbetçi haremağasına haber verilir, haremağası da onu doktora getirirdi. Doktor hastayı muayene eder, ağır bulursa hastaneye yollar, değilse şehirde bulunan azat edilmiş saraylının evine gönderirdi. Hastanın evde müşahedesi, mümkün mertebede cerrahi işlemden kaçınmanın en pratik yoluydu. Bu gibi hastaların parası ve ihtiyaçları saraydan sağlanır, hasta iyileşinceye kadar olduğu yerde kalır, bulaşıcı hastalığın yayılmasına engel olunurdu. Bu gibilere sarayda "tımara çıktı" denirdi.¹¹ Sarayda sıradan biri hastalandığında derhal odasından kumaşlarla örtülü olarak elle çekilen arabayla karantinaya taşınır, orada tedavisi yapılır, doktor ve eczacı dışında tamamen tecrit edilirdi. Bu sayede bulaşıcı hastalığın yayılması sınırlandırılırdı. Kendisiyle konuşmaya güçlekle gelinir, iyileşince aynı yöntemle eski odasına götürülürdü.¹² Bütün bunlar hastalıklara karşı önlem almak ve korunmak için temel ilkeydi. Hadım etme gibi tıbbi uygulamada doktor, hastası hakkında öğrendiği bilgileri üçüncü kişilere aktarmamakla ve sır saklamakla yükümlüydü. Savaş durumunda böyle bir yükümlülük söz konusu değildi. Harem'de görevli hadım hizmetçiler, Harem'in antresinin dışında serbestçe dolaştırılmaz, ancak izin alarak ve ailenin nezaretinde alırdı.¹³

2.1. Esir Pazarı

Köle ticaretinin merkezi İstanbul'da, Yeni Bedesten'in yakınında, Tavuk Pazarı adı verilen mevkide üç yüz odadan müteşekkil, iki katlı Esir Hanı denilen binadır. Bazı kaynaklarda Esir Hanı için *Esir Pazarı* ve *Avrat*

⁵Kocaaslan, "Osmanlı Sarayı'nın Mahremi: Topkapı Sarayı Haremi'nin Sınır ve Yasakları", s.95.

⁶ İncalcık, *Has-Bağçede 'Ayş u Tarab*, s.290.

⁷ Turak, "Turan Oflazoğlu'nun "IV. Murad" Adlı Oyununda Tarihsel Kişilerin Trajik Karakterlere Dönüşümü", s.18.

⁸Burbank ve Cooper, *a.g.e.*, s.141.

⁹ Sancar, *Osmanlı Kadını: Efsane ve Gerçek*, s.45.

¹⁰ Uluçay, *Harem II*, s.7.

¹¹Uluçay, *Harem II*, s.17. Sultan Reşad zamanında sarayda birisinin hasta olması sultanın fiziksel ve ruhi durumuyla da ilgilidir. Sultan Reşad hayatını Haremine adanmıştı. Tahta çıkışının üzerine sultanı birçok kez görme fırsatı yakalamış bir diplomat, onu şöyle tasvir eder: "V. Mehmed'in görünüşü hiçliği anlatır. Çukur gözleri ve derin kırışıklıkları olan bir yüzle, minyon ve kambur bir adam, hastalık kokan bir obezite, sarı ve yağlı bir ciltle hiç kuşkusuz etkileyici değildir. Çehresinde zekâ pırlantısı ya çok az ya da hiç yoktur, karanlık bir köşede kendisini bıçaklayarak öldürmek için gizlenmiş bir suikastçi bulmaktan korkarcasına bakan ürkek bakışlar gözlerinden hiç eksik olmaz. II. Abdülhamid, V. Mehmed'ten nefret ettiği için onu hakir görmüştür ama onu öldürmekten de korkmuştur. Bu korku, yerini daha güçlü birisinin alma korkusu olabilir." (Eversley ve Chirol, *Türk İmparatorluğu*, s.309).

¹²Withers, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, s.124.

¹³ Özdemir, "Hadım Etme ve Hekimin Sır Saklama Yükümlülüğü", s.127.

Pazarı tabirlerine rastlamak mümkün.¹⁴ Burada her Çarşamba (açık sokakta) her türden tutsak alınıp satılır ve herkes çeşitli kullanımlar için serbestçe gelip satın alabilir, bazıları bakıcılık (çocuk ya da hasta bakıcılığı), bazıları hizmetkâr (uşak, halayık), bazıları da cinsel iştahları için satın alırdı.¹⁵ Cariyeler muayene edildikten sonra isimlerinin yanında şu gibi yazılara rastlanırdı:¹⁶

“*Bedricihan* kırk iki buçuk kesedir. Bunun bir miktar öksürüğü varsa da ne vazildir. Zararı yoktur deyu *hekim* cevap verdi”.

“*Huricenen*, kırk kesedir, beğendiğiniz *Cenanyar*'ın yerine geriye gitmiştir, hastalıklı olduğu için”.

“*Cenanyar*, yirmi dokuz kesedir, bunun özürü olduğundan sahibine verilmiştir.”¹⁷

“Eğer bir Türk kendisi kullanmak üzere cariye satın alırsa” der Robert Withers, “onları tekrar satamaz, onlar da ailenin üyeleri olurlar, ölene kadar öyle kalırlar. Kısır oldukları anlaşılırsa elden ele satılırlardı çünkü onların kaderleri böyleydi.”¹⁸ Bir Hıristiyan esiriyle evlenen bir Müslümanın, imparatorluğun sınırları dışında, eşinin ülkesinde yaşamasına izin verilmezdi. Kadının gebe olarak kaçması muhtemel olursa, doğacak çocuğunu Hıristiyan dininde büyütmesi Türklerce ölüm kadar büyük bir günâh sayılmaktaydı.¹⁹ Esir Pazarı'nda alış verişin uygun şartlarda yapılmasını *esirciler emini* ifâ ederdi. Devlete yıllık bedel (iltizâm) öder ve bu görevi alırdı. Köle satışından devlete onda bir oranında *nafaka* ve *tellâliye* adıyla vergi toplama işi onların göreviydi. Esircilik kârlı bir iş olduğu için esir tüccarları hatırı sayılır zenginler arasındaydı.²⁰ Satın alınacak cariyeler kurulan Esir Pazarı'nda muayene edilir, alıcıların evlerinde bir kez daha kontrol edilirdi. Kızların değeri yaşına, güzelliğine, hünerine ve bekâretine göre belirlenirdi. Bir dişinin eksik oluşu ya da saçlarının olmayışı kızların fiyatını büyük ölçüde düşürürdü. Esir Pazarı'ndaki tutsaklar davarlar gibi tekrar tekrar incelenir, bütün kas ve bedenleri muayene edilir, âdeta at alıyormuş gibi ağızlarının içine bakılır, sonra da hangi ülkeden geldikleri, dikiş, dokuma ve benzeri uğraşlardan anlayıp anlamadıkları araştırılırdı. Ayrıntılarla dolu bu uzun kontroller, sarayda verimli bir istihdam sağlamanın bir yolu içinse eğer, Esir Pazarı'ndan alınan kızların yemek, bakım, temizlik, ev işleri veya sosyal hizmetlerde çalıştırılmak için alındıkları kesindir. Bazen çocuklar annelerinden ayrı, bazen iki üç erkek kardeş bir arada, bazen birini alıp kalanı bırakarak, hiçbir insanlık, sevgi ve dürüstlük koşulu olmaksızın satılırlardı.

Esir Pazarı'nda ticari dünya ile duygusal dünya birbirlerinden ayrı ritme sahiptir. Çünkü gerek alıcı gerekse satıcı bu işten sadece çıkarını düşünürdü. Paranın değerini belirleyen şeylerden birisi de pazardaki esir kızların ayaklarının düztaban oluşuydu. Alıcı, kızın göğüslerini, bacaklarını ve kollarını açtırma hakkına sahipti. Satın alındıktan sonra evde kalması için bir gece tecrübe edilir, horlar ya da sayıklarsa geri verilir, fiyattan düşülürdü. Günlerdir Esir Pazarı'nda satılmayı bekleyen ve belirsiz geleceğin yolcusu olan kızlar, eğer yorgunluktan sayıklamıyorsa sınavı başarıyla vermiş sayılırdı. Bütün bunlar bir doktor veya *ihtiyar kadın* tarafından muayene edildikten sonra olurdu. Hastalıklı olanlar derhal sahiplerine geri verilir, satın alındıkları zaman sahibinden genellikle annesi veya babasından sattığına ve artık ilgili olmadığına dair senet alınırdı. Hiçbir şey gelişigüzel olmadığı gibi tesadüflere de kalmazdı. Bir bâkire diğerlerine göre yüksek fiyatla satılır, onun bekâretinin teminatı olarak satıcı yalnız onu satın almak için ödenen parayı geri vermekle kalmaz, yaptığı sahtekârlıktan dolayı yüklü bir ceza öderdi.²¹ Hasta olan esir kızın sağlam diye satılması durumunda kızı satın alan kişi mahkemeye başvurarak hakkını talep eder, parasını geri alabilirdi. Esnafın müşteriyi kandırması sıklıkla yaşanırdı. Örneğin bunlardan birisi Fatma Hatun'dur. Fatma Hatun esirci Ahmet'ten Yasemin adlı cariye satın almış, fakat bir süre sonra mahkemeye başvurup Yasemin'in hasta olduğunu iddia etmiştir. Mahkeme, Yasemin'in “*ayıbı kâdimden olduğu ma'lum değildir*” görüşünden hareketle bir doktora muayene edilmesini talep etmiştir.²² Bu da kızın satılmadan önce mi, yoksa satıldıktan sonra mı hasta olduğunu belirlemenin doktor kontrolüne bağlı olduğunu gösterir. Bu açıdan Osmanlı tıbbi

¹⁴ 23 Mart 1603 tarihli Üsküdar mahkeme kaydında yer alan “*iş bu orta boylu, açık kaşlı, gök elâ gözli, sarışın, Gürciyetü'l asl Muhabbet binti Abdullah nam cariye İstanbul'da Avrat Pazarı'nda Defterdâroğlu Ahmet Çelebi nam kâtime sekiz bin akçeye iştira olunmuş cariyesi idim...*” şeklindeki ifadede *Avrat Pazarı* tabiri kullanılıyor (Akkaya, a.g.e., s.207).

¹⁵ Withers, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, s.142.

¹⁶ Uluçay, *Harem II*, s.15.

¹⁷ Uluçay, a.g.e., s.15.

¹⁸ Withers, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, s.142. Osmanlı saray yaşamında kısır kadınların değersiz görülüp bunun onların kaderi olması, savsaklayıcı anlayış olmalıdır. On altıncı ve on yedinci yüzyılda yaşayan ve düşüncelerini yirmi yedi yıllık hapisle ödeyen Tommaso Campanella'nın *Güneş Ülkesi*'nde yaşayan erkekler için bunun anlamı, *tohumun boşa gitmemesi için alınan tedbirdir*. Meselâ Aristoteles sağlık kaygısıyla, Hippokrates ve diğerleri daha büyük kötülükleri önlemek amacıyla erkeklerin kısır kadınlarla çiftleşmesini salık veriyorlardı (*Güneş Ülkesi*, s.115).

¹⁹ Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi I*, s.172.

²⁰ Akkaya, “XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar'da Köle Ticareti, Kölelerin Ticaretle Uğraşması”, s.205.

²¹ Withers, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, s.143.

²² Akkaya, a.g.e., s.209.

'hastalık sonrası' tedavi yerine 'hastalanmadan önce' vücut direncini arttırmaya yönelik bir metodu izlemiştir ki, bunu da gündelik hayatın çarşı-pazar ilişkisinden anlamak mümkündür.

Cariyeler sadece genç ve güzel kızlar değildi. Bunlar arasında dilsizler, maskaralar, zenciler, kamburlar ve cüceler olabiliyordu. Özellikle sarayda cücelerin olması onların hangi amaçla istihdam edildiklerini merak konusu yapmıştır. Bu konuda derli toplu araştırma olmamakla birlikte, bunların varlığının "eş olmak" konumundan ziyade "temizlikçi" statüsünde istihdam edilme ihtimali yüksektir. Penzer, III. Murad (1546-1595) döneminde sarayda çalışmış Domenico Hierosolimitano (1552-1622) adlı doktorun dilsizlere ve cücelere ayrılmış odalar olduğunu söylemesinden bahseder.²³ Harem'de *hizmetçi* ve *eş* konumunda olmak üzere iki tür cariye bulunurdu. Hizmetçi konumundaki cariyeler sarayda para karşılığında çalışırlardı. Bunlar başkalarıyla evli olabilirlerdi ve saraydan herhangi bir kişiyle cinsel ilişkisi olamazdı. Evli olmayan cariyeler ise başkasıyla evlenemez, padişahın ya da şehzadenin Haremine girerdi. *Acemiler*, *cariyeler*, *kalfalar* ve *ustalar* olmak üzere dört grup incelendiğinde, Harem'deki cariyelerin %90'ı bugünkü kadın hizmetçiler konumundadır ve aldıkları para karşılığında Harem'de hizmet etmektedirler. Eş konumundaki cariyeler ise nikâhlı cariyeler ve nikâhsız cariyeler olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Padişahla nikâhlanan cariyelere *hâseki sultan*, III. Ahmed (1673-1736) döneminden sonra ise *kadın efendi* denilmiştir. Sayıları dört veya beşi bulan kadınefendiler birinci, ikinci, üçüncü diye sıralanırlar, statüleri bu sıraya göre belirlenirdi. Bunların içinde padişahın çocuk doğuranlara "hâseki" unvanı verilirdi. Sayıları yediye kadar çıkar, konumlarına göre baş kadın ve ikinci kadın diye sıralanırdı. Padişahın nikâhsız yaşadığı cariyelere "ikbal", "gözde" ve "peykler" denirdi. Kadınefendi olabilecek ilk dört cariye gözde, ikbal adayları olabilecek cariyeler ise peyklerdi. Padişahların en fazla dört ikballeri, dört gözdeleri ve dört peykleri olabiliyordu. Bunların toplam sayısı on ikiye geçmezdi. Fâtih'ten itibaren padişahlar genellikle azatlı cariyelerle evlenmişlerdir.²⁴ Aslında sarayda her türden cariyenin olması, padişahın her kadınla yatıp kalktığı iddia eden ve bunların hizmetçi statüsünde ya da sosyal hizmetlerde çalışanlar olduğunu bilmeyenler de yanıt niteliğindedir.

Halil İnalçık, Çağatay Uluçay'ın *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları* adlı kitabına on sayfa giriş yazısında Harem hakkında şöyle der:²⁵ "Harem fuhuş yuvası değil bir okuldu." Gerçekten de Harem sistemli ve bilinçli bir hanedan politikasının gereği idi. Bu yüzden Osmanlıda cariyeler sadece "cinsel obje" olarak görülmemişlerdir. Hareme "yüksek dereceli kadınlar akademisi"²⁶ de denilebilir ki, burada en alt kademe olan cariyelikten ustalığa kadar yükselme imkânı vardı. Penzer, Harem'in kendine özgü "*küçük krallık*" olarak algılandığından bahseder. Şüphesiz ilgi çekici krallıktı ancak bir başbakan seviyesinde yöneticisi, kabinesi, teşkilâtlanma ile ilgili daha alt seviyelerdeki memurları, en son sırada da kulları bulunan ve herkesin ileride yükselmeye açık, sınırları kesinlikle çizilmiş bir işinin olduğu teşkilâtı.²⁷ *Şayet Binbir Gece Masalları* gibi Ortaçağ İslâm dünyasında Müslümanlar sadece zevk ve cinselliğe yönelmişse, Arapların meşhur şair-filozofu Ebu'l-Alâ el-Maarrî (973-1057)'nin kadınlar hakkındaki görüşü geçerlilik kazanır:²⁸ "Bir çocuk on yaşına gelince Hareme girmemelidir. Buna aykırı hareket edersen, ne kadar akıllı olursan ol, ahmak sayılmaktan kurtulamazsın. Çok iyi bilmelisin ki, kadınlar şer ve fenâlık tuzağıdır. En yüksek şan ve şeref kadınlar yüzünden zâyî olur." Kuşkusuz bu anlayış, Harem'in fuhuş yuvası odağı hâline geldiğini ya da Harem'de terfi sisteminin olmadığını düşünenler için inandırıcıdır. Hattâ on dokuzuncu yüzyılda, *Binbir Gece Masalları* gibi pek çok Batılı oryantalistlerin hayal gücünü ve zihnini en çok meşgul eden, hattâ takıntı yaratan temel imgeydi Harem. Ne var ki Batılı yaşam tarzının taklit ve moda yoluyla Osmanlı toplumuna hâkim olmaya başlaması, oryantalistlere, deyim yerindeyse 'tuz biber' oldu. Pera'daki Avrupaî kurumlar, terzileriyle, tekstil tüccarlarıyla, mobilya ve makyaj mağazalarıyla birlikte hızla popülerleşti. Boğaziçi'ndeki tekne yarışları, satılık İngiliz tarzı mobilyalar veya Harem'in mahremiyeti içinde bile "yapı olarak Şark kanununa benzeyen, piyano denen bir çalgı"yı öğretmek için ders vermek isteyen Batılı bir kadının verdiği türden ilânlar, Osmanlı devlet adamlarının gittiği diplomatik balolarla ilgili dedikodular gazetelerde sık sık yer almaya başladı.²⁹ Bu yüzden Müslüman ve Türk olmayan kadın modellerin 'kıvrımlı' ve 'akışkan' fotoğrafları gerçeklikten başka ve görünenin ötesinde dünyayı tasvirlerle doludur.³⁰ Üstelik on dokuzuncu yüzyıl, güvenilirlik ve nesnel bilginin tek tedarikçisi olma prestijini bilim kategorisine yüklemiş, doğa

²³ Penzer, *Harem*, s.32.

²⁴ Turak, "Turan Oflazoğlu'nun "IV. Murad" adlı oyununda tarihsel kişilerin trajik karakterlere dönüşümü", s.20.

²⁵ Bu konuya ilişkin kayıtlar, hâli vakti yerinde olanların bir veya birkaç cariye sahibi olduğu kadın miras listelerindedir (Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, s.9).

²⁶ Turak, a.g.e., s.17.

²⁷ Penzer, *Harem*, s.213.

²⁸ Zeydân, *İslâm Uygarlıkları Tarihi II*, s.649.

²⁹ Arsal, *Modern Osmanlı Resminin Sosyolojisi (1839-1924)*, s.53

³⁰ Güllaçtı, "Oryantalizm'in Elleriindeki Fotoğraf: Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyıl Fotoğrafçılığında 'Öteki'nin Mikrokozmosu Olarak Yansıması", s.96.

bilimlerini de bilimin biricik timsali saymıştır. Üstelik aynı on dokuzuncu yüzyıl, oryantalistlerin Harem ilişkin efsaneyle fantastik bir havada karışık abartılarını genelleyebileceği bilimsel bir ortama da sahipti. Bilimin âdeta bir iktidar olduğu on dokuzuncu yüzyılda saymak, ölçmek ve hesaplamak, diğer bir ifadeyle nicelleştirebilmek bilim adını almanın kriteri kabul edilmiştir. *Tek gerçek, tek bilim, tek yöntem* şeklinde tektipleştirici söylemlerle insan ve toplum bilimlerinin bilim sayılabilmesi için doğa bilimlerinin kullandığı yöntemi kullanması gereği dikte edilmiştir.³¹ Sözde nesnel zemine oturan bu gibi savsaklayıcı genellemelerin en büyük hatası, iç içe geçmiş eklettik bir hayatın ihmal edilmesidir. Modern malikânelerde Ramazan aylarında Türk tipi ziyafetler veriliyor, Harem sürüyor, aynı evde hadım muhafızlarla Avrupalı mürebbiyeler yan yana yaşıyor, bir yandan piyano dersleri alınırken, bir yandan da Şark çalgıları çalmaya devam ediyordu. Fakat halk kitleleri arasında eski zihniyet devam ediyordu; yüzeysel yenilikler kabul edilse de, Müslüman gelenekleriyle bağlantılı olduğu düşünülen kurumlar inatla savunuluyordu.³² Oryantalistlerin, on dokuzuncu yüzyılın dikte ettiği bilimin iktidar olduğu rüzgârını arkalarına almasına rağmen, Harem'deki cariyelerin makbuzları incelendiğinde, bazı yaşlı kadınların, sütannelerinin ve dadılık eden tahsilli kadınlarla birlikte sade hayat süren pek çok cariyenin olduğu görülecektir.

2.2. Zirveye Giden Yol: “Kadınlar Saltanatı”

Saraya yeni alınan esir kıza “acemi” denirdi ve kısa zamanda İslâm dini, Türkçe ve saray âdetleri öğretilirdi. Kendisine yeni isim verilir, yetiştirilmek için kalfanın ellerine teslim edilirdi. Bundan sonra kalfa, tecrübesiz kıza işve, ihtiras ve cinsellik dersleri verir, hangi konuda yeteneği olduğunu keşfederek Türk-İslâm âdetlerine bağlı usûl, erkân ve âdâb, dikiş-nakış, rakkaslık, hânendelik, sâzendelik gibi becerileri öğretirdi. Osmanlı Haremi’nde mûsiki, Selçuklu saray haremının devamıydı. Sesi güzel kabiliyetli cariyelere devrin tanınmış üstatları ders verir, ayrıca cariyelerden meydana gelen sâzende ve hânende heyeti bulunurdu. Sâzendeler kalfalık rütbesine kadar yükseltildi. Harem’de mûsiki dersleri meşkhâne verilir, bazen de cariyeler tanınmış bestekârların evine gönderilirdi. Bu arada meşk sırasında cariyeye ile hoca arasında duygusal ilişkilerin yaşandığı olur, cariyeye *çerağ edilerek* hocasıyla evlendirilirdi. Bunu efendisine mektup yazarak bildirir, derhal *çerağ kâğıdı* hazırlanırdı. Dokuz hizmet yılını dolduran cariyelere özgürlüğe kavuşma kâğıdı olan “ıtıknâme” verilir. Cariyeler ıtıknâmeyi ufak yuvarlak muska içinde göğüslerinde taşır, öldüklerinde bununla gömülürlerdi. Hizmet cariyeleri, kalfa ve ustalar, cariyelik süreleri olan dokuz yılı doldurduktan sonra saraydan ayrılabilirdi.³³ Acemiler, kalfalar, ustalar olarak sınıflandırılan kadın görevlilerin en alt aşamasını *acemiler*, en üst aşamasını *gedikli cariyeler* oluşturur, bunlara da *usta* denirdi. Acemilerin cariyeliğe yükseltilmesi ileride kendilerine iktidar kapısını açabilirdi.³⁴ İçlerinden *odalık* olanlar padişahın kişisel hizmetindeki *hünkâr kalfaları* (gedikli cariyeler) tarafından, diğerleri ise kalfa ve ustalar tarafından eğitilirdi. Bu kızlardan bir kısmına *hizmet halayığı* denirdi. Yaşları büyük ve eli yüzü düzgün olanlardan seçilirdi. Bir kısmı ticaret için alınır ve bunların yaşları diğerlerine göre daha küçüktü. *Odalıklar*, 15-20 yaş arasında oldukça güzel kızlardı. Karakter, yetenek ve güzelliğine göre değerlendirilir, cariyeye olmak üzere yetiştirilirdi.³⁵ Osmanlıda hamam kültürü, cariyelerin bakım ve temizliğini de önemli kılmıştır. Sabunlar, yağlar ve kolonyalarla hijyen temizliğini öne çıkaran beden temizliği *amberci*, *buhurcu* ve *gülabcı* gibi isimler altında kendine özgü bir işkolu bile yaratmıştır.

Osmanlıda hanedanlığın devamı için cinsel politikaların çok iyi işlenmiş olmayı gerekiyordu. Sultanın vârislerini dünyaya getirmek için eşlerin yerine cariyelerin koyulması, İslâm aile hukukuyla Moğol-Türkî dışarıdan evlenme âdetlerinin iç içe geçip, yeni bir hanedanlık rejiminin doğmasına yol açtı. Bu açıdan Osmanlı'nın cinsel politikası, Batı Avrupa'ya özgü soylu aileler arası politikadan farklıdır.³⁶ Buna rağmen hayat tarzının şekillendirdiği Uygur-Karahan-Selçuklu şehir kültürlerinin devamı mahiyetinde, yoğun Fars ve Arap etkileri altında, kadını fitne kabul eden tecrit anlayışı, ilerleyen dönemlerde Osmanlı saray ve şehir merkezlerine hâkim olmaya başladı. Bizans etkisinin de ilâvesiyle, Osmanlı klasik döneminde Harem müessesesi ortaya çıkmış, başta İstanbul olmak üzere birçok şehir merkezinde konak tipi aile hâkim olmuştur.³⁷ Aslında Harem'in varlığını kadınların tecrit edilmesine bağlayan bu gibi genelleyici ve nesneliği arkasına alan düşünceler tarihsel hakikati yansıtmaz. Şayet Haremi sadece kadınların ‘görünmez alanı’

³¹ Durgun ve Aşkın, “Edward Hallet Carr’ın Perspektifinden Tarihte Nedensellik: Hegel’in Kötülüğü ve Kleopatra’nın Burnu”, s.75.

³² Arsal, a.g.e, s.55.

³³ Uluçay, *Harem II*, s.152, 29.

³⁴ Menteş, “Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Sürecinde Harem”, s.63-64.

³⁵ Tokmakçioğlu, *Osmanlı Kadın Akımları*, s.75.

³⁶ Burbank ve Cooper, ‘*İmparatorluklar Tarihi...*’, s.141. Klasik Antik Çağ’da köleler ve tutsaklar, efendilerinin mülkiyetinin geri kalanıyla birlikte taşınabilir eşya gibi görülmüş, yasal olarak da böyle muamele edilmiştir; onlara zarar vermek ya da onları yok etmek “insan hakkına” değil, efendinin itibarına saldırı sayılmıştır. Azad edilme ise köleyi pek çok açıdan tam bir insan olmayan fakat artık *taşınabilir eşya* gibi de görülmeyen azatlı köleye dönüştürmüştür. Azatlı köle için bu bir özgürlük eylemi değildir çünkü artık o büstünün *özgür* yapılmak zorundadır (Bauman, *Özgürlük*, s.45).

³⁷ Haykır ve Haykır, “Tarihsel Süreci İçerisinde Türk Aile Yapısına Bakış”, s.93.

olarak değerlendirmek, *kadınlar saltanatı* olan ve bizâtihi devlet yönetimine kadınların müdahil olduğu ‘görünür’ bir dönemin ihmal edildiği anlamına gelecektir. Ayrıca Bizans’ın Roma’dan devraldığı kültürel ve entelektüel yaşamı sadece “entrika” ya da “Bizans oyunları” gibi tabirlerle genellemenin nesnellik sorunu oluşturacağı ortadadır. Diğer yandan, dönemin İslâm hukukuna göre bir erkek, servetine bağlı dört kadar eşin yanı sıra, sayısız *karavaş*³⁸ edinebiliyordu. Bu evliliklerden doğan çocuklar kadar, efendi isterse, cariyelerden doğanlar da meşru sayılabilirdi. Bir cariyenin çocuğunun meşru sayılması annesine bazı haklar sağlıyor, efendisinin ölümüyle anne azatlı oluyordu. Ne var ki sultanın cariyeden doğan oğlu tahta çıkabilmekteydi. Sultanın hâsekisi bir kez müstakbel şehzadeyi dünyaya getirdiğinde, sultanla aynı yatağa girmesi yasaktı; ancak çocuğuna, yani şehzadeye bir sultan veya maktul adayına eşlik etmekte ve oğlunun sancakbeyi tayin edileceği şehre gönderilmekteydi. Bu, saltanat sırası için muazzam bir rekabet sisteminin varlığını gösterir. Nikâhlı eşten şehzade dünyaya gelmesi mümkün olmadığı gibi, bütün şehzadeler farklı annelere sahiptiler ve bunlar Harem-i Humayûn’da eğitiliyorlardı. Burası sultanın sarayı olduğu için kutsaldı ve büyük güvenlik önlemleri arasında korunuyordu. Öyle ki “Ekâbir-i hâs” denilen sarayın önde gelen büyükleri arasında yer alan çaşnigir ustanın asıl görevi, mahiyetindekilerle birlikte sultanın sofrasını hazırlamak ve sofraya konulan yemekleri sultandan önce tatmak suretiyle onun zehirlenme ihtimalini önlemektir. Sarayda halka açık bir dış avlu, memur ve elçilik görevlilerinin kabulü için bir iç avlu, saltanat hizmeti için seçilen ve hadımların yetiştirdiği erkek çocukların bulunduğu *enderûn mektebi* ve hadım edilmiş haremağaları tarafından korunan sultanın ailesinin yaşadığı Harem vardı.

Harem’in kendine özgü iktidarının ne kadar ayakta kaldığı veya bunun politik sebeplerle ne gibi sonuçlar verdiği hep tartışılır. Ne ki, politik evlilikler fetih ve yayılma döneminde Osmanlı’nın işine yaramıştır. On beşinci yüzyılın ortalarından itibaren kölelerden doğan kız çocukları ve cariyeler sultanın en güçlü maiyetiyle evlendirilmiştir. Hanedanlık soyunu sürdürme rejimi, onları, Batı Avrupa’daki monarşiler arası evliliklerin tuzaklarından kurtarmıştır. Fakat bunun bedeli, sultan tarafından sultanlara özgü kuralların çiğnenmesi oldu. “Kadınlar Saltanatı” olarak nitelenen dönemin önde gelen simaları olan Mahidevran Sultan (1600-1681), Hürrem Sultan (?-1558), Nurbanu Sultan (?-1583), Safiye Sultan (?-1605), Kösem Sultan (?-1651) ve Hatice Turan Sultan (1627-1683)’ın ortak özelliği, cariyelikten vâlîde sultanlığa ya da hâseki sultanlığa yükselmiş devşirme kökenli olmalarıdır. Bu kadınlar prenses değil cariyedir. Hattâ Müslüman olanlar da bu vaziyettedir; onun için Osmanlı hanedanı bilhassa Kanunî devrinden itibaren baba tarafından padişah sülalesi ve ana tarafından da halayık ve cariyeye nesli şeklini alan bir “ihtilât manzarası” göstermeye başlamıştır.³⁹ Her birinin hayatında ortak özellikler olsa da, bu esir ya da köle kızların pek çoğunun doğum tarihleri bile tarihin hiçliğine doğru akan bir hikâyeye gömülmüş sır gibidir. Savaş tutsağı olarak, satın alınarak, hediye olunarak ya da ailesinin isteği üzerine saray hayatına dâhil olmuşlardır.⁴⁰ Her şeyden önce vâlîde sultanın sadece Harem’de değil, imparatorluğun her karış toprağı üzerinde akıl almaz gücü vardı. Bu da, vâlîde sultan ile sultanın gözdesi kadınlar arasında sürekli bir çatışmayı gerektiriyordu. Örneğin Sultan IV. Murad (1612-1640)’ın sekiz yıl süren egemenlik dönemi hâric olmak üzere, esas gücün Harem’deki kadınların elinde olduğu kesindir. Yetmiş sekiz yılın yirmi sekizinde imparatorluğun esas hükümdarı, adı çok fazla bilinmeyen diğer cariyelerle birlikte, Safiye Sultan olmuştur.⁴¹

Harem’deki en hırslı kadın, der Penzer, hiç de sanıldığı gibi kadınefendi pozisyonuna erişmeye çalışan kadın değildi, bir gün vâlîde sultan olmayı umut eden, planlayan ve dua edendi. Çünkü o zaman, sadece Harem’in ve sarayın yöneticisi olmakla kalmayıp, eğer kendisi güçlü, oğlu zayıf ise, imparatorluğu da yönetecekti. Harem kadınlarından birinin ulaşabileceği yere, Batı dünyasında Roxelana olarak bilinen Rus kölesi Hürrem Sultan’ın eriştiği güç ve etkiden daha güzel bir örneği vermek olası değildir.⁴² Hürrem Sultan (Aleksandra Lisowska), Polonya Krallığı’na bağlı Batı Ukrayna’lı Hıristiyan aileden geliyordu. Tatarlar onu esir alıp, muhtemelen 1520’de tahta çıktığı sıralarda I. Süleyman (1494-1566)’a sundular. Sultan Süleyman henüz devlet görevlisiyken, bir başka cariyeden oğlu dünyaya gelse de Hürrem Sultan’dan vazgeçmedi. 1521’de ilk çocukları doğunca diğer eşleriyle ilişkisini kesti ve cariyeleri saray erkânıyla evlendirdi. Cariyelikten gelen, güzelliği ve yeteneğiyle padişahın gözüne giren kadınlar, on yedinci yüzyıla dek genelde Avrupalı savaş esiri olan cariyeler arasından çıkmış, daha sonra Kafkaslar’dan gelenler arasından seçilmiştir. Hiç şüphe yok ki Harem’de nüfuzlu kadınlar gibi, Hürrem Sultan da padişahın muhbiri, politik elçisi, diplomatı ve

³⁸ *Cariye* demektir. Bazıları ev hizmetinde çalıştırılmak için odalık ve müstefreşe gibi isimler alırlardı. Türkler der Withers, her milletten ve her dinden tutsak satın alır, onları istedikleri gibi kullanır, yalnız kesinlikle öldürmezdi. Hıristiyanlar ve Yahudiler böyle hareket etmezler, yalnızca Hıristiyan ve Yahudi satın alabilirlerdi (*Büyük Efendi’nin Sarayı*, s.142).

³⁹ Dânişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, s.104.

⁴⁰ Taş, “Saray kadınlarının Osmanlı devlet yönetiminde çeşitli işlevleri”, s.1294.

⁴¹ Eversley ve Chirol, *a.g.e.*, s.186.

⁴² Penzer, *Harem*, s.214.

propagandacısı olarak hareket etmiştir. İslâmiyetin şartlarına uyarak hayır işleriyle uğraşmış; tahsis edilen kira ve vergi gelirlerini, içinde medrese, hastane ve hamam bulunan İstanbul'daki Haseki Külliyesi⁴³ gibi çeşitli imar projelerine harcamıştır.

Osmanlıda sarayın kendine özgü örgütlenme biçimini ve devlet hukukunu vakıflar oluşturuyordu. Bu mânada Hürrem Sultan'ın İslâmiyetin şartlarına uyarak hayır işleriyle uğraşması, Osmanlı hukukunda vakfın temellerinin İslâm hukukuna (fıkıh) dayandığını gösterir. Kamu yararına çalışan vakıflar, bugün bildiğimiz belediye hizmetleri kapsamına giren su, aydınlatma, ulaşım, bakım, temizlik, sağlık, kültür ve eğlence gibi hizmetlerin yanı sıra her türlü sosyal yardım işlevini de yerine getirmiştir. Sultan Abdülaziz (1830-1876)'in annesi Pertevniyal Sultan (1810-1883), çok sayıda camii, dergâh, hastane, çeşme ve su yolları tamiratına maddi destek sağlamış, kendi maaşını hazineye bağışlamış, doğal afetlerden zarar gören İstanbul halkına yardımlarda bulunmuş, Medine'deki fakir kızlara ve ulemâya nakdî yardımlar yapmış hayırsever olarak anılır. Bu yüzden vakıflar, Osmanlı'nın Tanzimat öncesi kurumları içinde en kalıcı olanlarından biri oldu.⁴⁴ Osmanlı sentezinde eski rejim olan Moğol-Türkî geleneği -hükümdar, eşi ve hanannesi- bu sayede yeniden canlanmıştır.⁴⁵ Ne ki, imparatorluğu yeniden canlandıran sebeplerden birisi de *Kadınlar Saltanatı*'nin sona ermesi oldu. Penzer, *Kadınlar Saltanatı*'nin sonunu Sultan İbrahim (1615-1648)'in ayyuka çıkan ahlâksızlıkları ile vâlide Kösem Sultan'ın diplomatik görüşlerinin alınması neticesinde İbrahim'in tahttan indirilmesiyle başladığını söylemektedir. Gerçekten de Sultan İbrahim tahttan indirilip yeniden kafese kapatılmış, yerine genç şehzâde Mehmed (1642-1693) tahta getirilmişti. Kösem Sultan, artık daha genç ve daha üstün bir rakip vâlide Turhan Sultan'la karşı karşıya kalmıştı. Kösem Sultan'ın ölüm fetvâsı verilmiş, vezir tarafından bir karar hazırlanıp genç Sultan'ın titreyen elleri tarafından imzalanmıştır. “Şimdi”, diye anlatır Penzer, “Turhan'ın zaferi tatma zamanı gelmişti.⁴⁶ “Sonunda zavallı yaşlı kadın bir elbise dolabında bulunup ölüme gönderildi. Küpe ve bilezikleri vücudundan çekilerek alındı, yerlere yem olarak saçtığı paralar önemsenmedi, güzelim kıyafetleri paramparça yapıldı, Harem'in *kuş kapısı* denilen çıkışına getirildi. Burada boğuldu, sonra da taraftarları öldürüldü. İktidarın Turhan Sultan'ın eline geçmesiyle, ülkeyi üç nesil başarıyla yönetecek olan Köprülü'lerden ilki olan Mehmed Köprülü'yü başvezir yaptı, Turhan Sultan'ın ölümüyle de *kadınlar saltanatı* hemen hemen sona erdi.”

3. BİR NESNELLİK SORUNU

Harem, Sultan Vahdeddin (1861-1926) tarafından dağıtılıp Jön Türkler tarafından kapatıldıktan sonra, buraya ilk giren Abdurrahman Şeref Bey (1853-1925)⁴⁷ sarayların süslü salonları ve odaları hâricinde; dar ve izbe koridorlar, merdivenler, alçak tavanlı odalar, kasvetli ve karanlık avlulardan oluşan Harem'in sade bir yer olduğundan bahseder.⁴⁸ Daha sonra konuyu bir dergide⁴⁹ yayımlar ama Harem kısmını boş bırakır.⁵⁰ Bu bilinçli bir tercih olabilir. Ne var ki Harem üzerine yazan pek çok tarihçi, kendi fikrî arka planlarının etkisiyle Hareme başka başka açıdan bakmaktadır. Bu konuda *Osmanlı Haremi'ne Dört Farklı Bakış* adlı bir çalışma dört yazarı ele almaktadır. Bunlardan Ahmet Refik Altınay'a göre Harem, Osmanlıları çöküşe götüren en önemli etkenlerden biridir. Norman Mosley Penzer'e göre sefahat ve entrika yuvası, Leslie P. Pierce'e göre Osmanlı'nın çöküşüne sebep olmak bir yana, ayakta kalmasının sebeplerinden biri, Ahmet Akgündüz'e göre ise padişahların mazbut bir aile yaşamı sürdürdükleri evleridir.⁵¹ Kişiden kişiye değişmeyen yargıların kullanıldığı bir anlatım söz konusu ise yargıların doğruluğu ve yanlışlığı kanıtlanabilir olmaya açıktır. Meselâ İstanbul'un 29 Mayıs 1453'te Sultan II. Mehmed komutasındaki Osmanlı ordusu tarafından ele geçirildiği, tarihî bir olgu olarak nesnelir. II. Mehmed'in İstanbul'a hâkim oluşu Türklere göre *fetih*, Batılılara göre *istilâ*dır. Kaldı ki İstanbul'un “el değiştirmesi”⁵² ile ayrıntılar ve olgulardaki yorumlar nesnellığı sorunsallaştırır. *Fâtih* ya da *Kanunî* dönemi imparatorluk anlayışını günümüze intisab etmek,

⁴³Haseki Külliyesi 1551'de Mimar Sinan tarafından yapıldı. İçinde camii, medrese, sıbyan mektebi, imâret, dârü'sşifa ve çeşme gibi yapılar bulunur.

⁴⁴Sencer, “Tanzimata Kadar Osmanlı Yönetim Sistemi”, s.31-32

⁴⁵Burbank ve Cooper, *İmparatorluklar Tarihi*, s.142.

⁴⁶Penzer, *Harem*, s.232.

⁴⁷Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s.7.

⁴⁸Kocaaslan, “Osmanlı Sarayı'nın Mahremi: Topkapı Sarayı Haremi'nin Sınır ve Yasakları”, s.99.

⁴⁹Abdurrahman Şeref Bey, Haremi görüp dolaşmış ve binalar, daireler, kadınlar, cariyeler, şehzadeler ve sultanlar hakkında makalelerini 1910-1911 yılları arasında *Târih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*'nda neşretmiştir. Bundan sonra Hareme girme ve çalışma müsaadesini alan kişi Miller olmuştur. İlk kez Amerikan sefiri ile 1912'de Haremi dolaşmış, 1916-1919 yılları arasında Topkapı Sarayı'nda çalışmış ve 1931'de *Beyond the Sublime Port* adlı bir eser yazmıştır (Uluçay, *Harem II...*, s.xix).

⁵⁰Penzer, *Harem*, s.57.

⁵¹Bu konuda bkz. Ahmet Refik Altınay, *Kadınlar Saltanatı*, I-II, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000; N. M. Penzer, *The Harem*, Spring Book, London, 1967; Leslies P. Peirce, *The Imperial Harem, Woman and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford University Press, New York, 1993; Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda Kölelik ve Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1995 (Atçıl, “Osmanlı Haremi'ne Dört Farklı Bakış”, s.257).

⁵²Demircan, “Tarih Üzerine Bazı Düşünceler”, s.71.

benzer şekilde “Pegasus” veya “günümüz Fransa Kralı” gibi gönderimi olmayan göstergeler sunar. Bu dönemlere ve isimlere işaret ettikçe, tarih, metafiziksel çekicilik içinde fantastik unsurlara bürünür; aynı anda hem hayatın acı ve gülünç durumu, hem de geleceği temsil eden saplantı hâline gelir. Böylesi tarihsel anakronizmi ‘kılıfına uydurmak’ isteyen menfaat ve çıkar sahipleri giderek artmaya başlar, insanların karanlık kuyusunda saklanmış korkuları nesnellik kılıfında bertaraf edilmeye çalışılır. Bu yüzden bir yeri *fethetmek* için bomba, patlama ya da nükleer serpinti şart değildir; insan zihnindeki kanaatler, tavırlar ve önyargılar bunun için yeterlidir. Önyargı öldürür, şüphe yıkar, korkuyla günâh keçisi aramaksa nükleer serpinti olur.⁵³ Günümüzde imparatorlukları sadece “geçmiş” başarıların ardına gizlenip “şimdi” yeniden kurmaya çalışmanın gönderimsiz çekiciliği ve bu gülünç durum bir Borges masalında dile gelir.⁵⁴ “İmparatorluğun hizmetindeki haritacıların çizdiği harita, sonunda imparatorluğun topraklarına bire bir eşit boyutlara sahip bir belgeye dönüşmektedir. Ancak çökmeye başlayan imparatorlukla birlikte lime lime olmuş bu harita parçalarıyla çölde karşılaşan insanlar vardır. Sonuçta, harap olmuş bu soyut metafizik güzelliğin, imparatorluğun şanına yakışan bir görünüme sahip olduğu ve eskidikçe gerçeğiyle birbirine karışan sahtesi gibi, imparatorluğun da bir leş gibi çürüdükçe özüne, yani toprağa dönüştüğü görülür.” Güncelliğini yitirmiş masal, der Baudrillard, simülakr bir gizli çekiciliğe sahiptir. Bu mânada Harem konusunda tarihçilerin farklı değerlendirmeleri ve her birinin *kendine göre*’li bakış açıları, tarihsel nesnellikle olan bağın koptuğunu gösterir. Tarihin akışındaki değişen özellikler hesaba katıldığında, meselâ II. Abdülhamid (1842-1918)’in tahttan indirildiğinde dokuz kadınla evli olması ve bu kadınların tamamının soylu ailelerden gelmesi gibi tikel bir önerme söz konusu hâle gelecektir. Padişahların saraya alınan köle kadınlarla ve cariyelerle evli oldukları genel kabulünün aksine, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra Harem’de bu şekilde istisnalar yaşanmıştır.⁵⁵ Nihayet Harem, II. Abdülhamid’in 1909’da tahttan indirilmesinden sonra dünyaya kapılarını açtı. Bu tarihten sonra Haremi padişahlardan, haremağalarından ve doktorlardan sonra sıradan insanlar da dünya gözüyle görmeye başladılar. Bundan sonra tarihçi, nesnel standartları geçmişe uygulayarak değil, geleceği anlamaya yaklaştıkça nesnellik yaklaşabilecektir.

4. SONUÇ

Padişahın şahsında devletin en mahrem alanını oluşturan Harem’in kendine has kuralları vardı. Düzenin, sessizliğin, itaat ve saygının ilişkilere egemen olduğu; haremağaları, kalfa kadınlar, dadılar, hekimler, ebeler, cariyeler ve bunlar arasında düzenli şekilde işleyen terfi sistemi söz konusuydu.⁵⁶ Topkapı Sarayı’nda Harem bölümü şatafatlı olmaktan ziyade sade bir görünüme sahiptir. Fakat günümüzde Harem’in dekorasyonları kaybolmuştur ve Harem’deki cücelerin varlığını anlamaya çalışmak da bir o kadar hayal gücüne terk edilmiştir. Yüksek duvarlar ve kafesli pencerelerin arkasında ya da güneşten yoksun kasvetli dünyanın ardında nasıl ve ne tür bir dünya olduğu, on dokuzuncu yüzyıl oryantalistleri tarafından gerçek ile kurgu arasında yeniden şekillenmiştir. Bol işlemeli, kıvrımlı elbiseler, nakışlı başlıklar ve sedef kakmalı ahşap sehpanın yanına, Doğu’yu temsilen nargileyle uzanmış cariyeler, ‘*Batlı göz*’ tarafından kurgusal fantezilerle gerçeklik olarak sunulmaya başladı. Aslında bu görüş ne tümüyle reddedilebilir ne de tümüyle kabullenilebilir. Bu tür düşünceler olay ve olgulara dayalı nesnellikten kopan ve yerini muhteşem bir hayal gücüne bırakan yorumlardan ibarettir. Osmanlı diplomatiği ile ilgili ilmî yazıların ilkinin ortaya koyan son Osmanlı vakanüvisi Abdurrahman Şeref Bey’in bir dergide yayımladığı Harem kısmını boş bırakması, belki bu yüzden ironiktir. Eğer durum böyleyse, Şeref Bey, Harem üzerine gerçek ile kurgu karışımı çok şeyler yazılıp çizileceğini düşünmüş olmalı ki, Harem kısmını boş bırakmıştır. Kaldı ki Harem’de yaşayan kadınlar yaşadıklarını sözlü ya da yazılı tarihe bırakmamışlardır. Hattâ Penzer, “*resmi fotoğrafçının bile erişemediği Harem kızlarının avlularının fotoğraflarını çekebilmiş olmakla kendimi çok şanslı kabul ediyorum*”⁵⁷ diyerek bunu doğrular. İşte böylesi boşluk, Haremi anlatan eserlerin Avrupalı gezginler, büyükelçiler ve saraylarda padişaha hizmet eden esirlerin gerçek ile kurgu arasında çeşitli türden bilgileriyle doldurulmuştur.

Harem, belli bir dünya görüşünden bağımsız ele alınabilmiş değildir. Bir görüşe göre Osmanlı’yı çöküşe götüren en önemli etkenlerden biri, başka bir görüşe göre sefahat ve entrika yuvası, kimine göre Osmanlı’nın çöküşüne sebep olmak bir yana ayakta kalmasının sebeplerinden biri, kimine göre ise padişahların mazbut bir aile yaşamı sürdürdükleri evleridir. Bunlardan hangi görüşün Haremi doğru yansıttığı sorgulanacak olursa, hem “hepsi” hem de “hiçbiri”dir. *Harem’de kadınlar*, bu konu üzerine yazanlar kadar halk kitlesini de iki ayrı dünya görüşünde yan yana getirir, kesin çözüme ulaşmadan yüzeyde kalan bir uzlaşmadan öteye

⁵³ Serling, “The monsters are due on maple street”, *The Twilight Zone*, Episode 22, 1962.

⁵⁴ Baudrillard, *Simülakr ve Simülasyon*, s.13.

⁵⁵ Akyıldız, *Saray, Harem ve Mahrem*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2019.

⁵⁶ Taş, “Saray Kadınlarının Osmanlı Devlet Yönetiminde Çeşitli İşlevleri”, s.1297.

⁵⁷ Penzer, *Harem*, s.189.

geçemez. İki ayrı dünya görüşüne dayalı bu sosyal tabakanın bir yanında modernciler, diğer yanında İslâmcılar olsa bile, ürkek ve yüzeysel Batılılaşma meraklılarının kafasında modernleşme ve İslâmcılık hiçbir kontrol ve hesaplaşmadan geçmeden birbirine yabancı iki düşünce ve iki dünya görüşü olarak kalmaya devam eder. Tanzimat, modernleşmeyi daha keskin çizgilerle tanımlamasına rağmen, hâlâ iki dünya görüşündeki sorunlar sürmekte, aralarında kesin bir hesaplaşma yapılmamaktadır.⁵⁸ Harem, olgular kadar yorumlarla birlikte, tarihin akışı içinde, tarihsel anlatı olarak gizemli bir metafiziksel çekicilik hâlinde öznellik barındırır. Çünkü geçmişin her zaman ve her şartlarda doğru anlatımını bulmak mümkün değildir. Nesnellik, “kapalı bir dünya gibi görünen Hareme dair bilgilerin bulunabileceği en önemli kaynağın Osmanlı arşiv belgeleri”⁵⁹ olduğu görüşünü içerir; ancak olgular yorumlarla birlikte var olunca nesnellik sorunsallaşır. Çünkü tarihin içinde bütün bir insan davranışı hiçbir zaman aynı yöne akmaz. İhtiras ve politik oyunlara ‘esir’ olan bir cariye ile bir hizmetçi statüsüne ‘esir’ olan iki kadının iki dünya görüşü bir araya getirildiğinde, tarihî nesnellikten ziyade metafiziksel bir boşluk çıkacaktır ortaya.

İnsan, tarihi yazarken nesnel olguları kullanır ama onları yorumlarken tarihsel yaşantıda süregelen bir hikâyenin içine yerleştirir; kendi ahlâkî, siyasî ve felsefî düşüncelerini ortaya koyar.⁶⁰ Buna karşın tarih, kurgu-dışı veya nesnel kabul edilse bile yeniden yazılır, tasvirlenir, kurgulanır. Bu yönüyle tarih bir kurgudur ve geçmişin nesnel önemini kaybetmesidir. Ne ki, gelecekle ilgili düşünceler şimdiki zamanın kavrayışına dayanır ama onların kaynağı da tarihtir.

Osmanlı Haremi’nde kadınlar, geleceğin nesnel zemininde tanımlanmayan boş bir sayfanın hikâyesinde, bugün olduğu gibi gelecekte de yazılacaktır. Esir Pazarı’nda geleceğini umutsuz bir belirsizlikte bekleyenler ile kurtuluş umuduyla kendini saraya ve oradan vâlîde sultanlığa uzanan yolculukta bulan kadınların hikâyesi hiçbir zaman tektip değildir. Harem’in kadınları nesnellığı aşan boyutun hikâyesinde saklıdır. Saraya ve iktidara nüfuz eden vâlîde sultanlardan hâseki sultanlara kadar; dilsizler, sağırlar, kamburlar, cüceler ve maskaralar olarak tarihsel hiçliğe terk edilen pek çok kadın, tarihin nesnellğinde anlaşılmayı beklerken, metafiziksel boşluğa asılmışlardır. Ne ki, sistemli bir işbölümü ve rütbenin beşerî varlıklarla anlam bulduğu Harem, tarihin akışında bazen tasvirler, övgüler ve sövgülerle, bazen de boş bir sayfa gibi var olmaya devam edecektir. Bu yüzden tarihi yazmak olay ve olgulara bağlı bir geçmişi değil, zamanın ruhuna tanıklık eden geleceği yazmaktır.

KAYNAKÇA

- Akkaya, Mustafa, “XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar’da Köle Ticareti, Kölelerin Ticaretle Uğraşması”, *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 204-217.
- Akşit, İlhan, *Osmanlı’nın Gizemi Harem*, Akşit Yayınları, İstanbul, 2000.
- Akyıldız, Ali, *Saray, Harem ve Mahrem*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2019.
- Arsal, Oğur, *Modern Osmanlı Resminin Sosyolojisi (1839-1924)*, 1. Baskı, çev. Tuncay Birkan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.
- Atçıl, Abdurrahman, “Osmanlı Haremi’ne Dört Farklı Bakış”, *DİVÂN İlmî Araştırmalar*, 15(2), 247-258, 2003.
- Baldil, Beliz, “Mekânsal Ritüeller, İktidar İlişkileri”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, *Yüksek Linsans Tezi*, İstanbul, 2009.
- Baudrillard, Jean, *Simülakrlar ve Simülasyon*, 6. Baskı, çev. Oğuz Adanır, DoğuBatı Yayınları, Ankara, 2011.
- Bauman, Zygmunt, *Özgürlük*, 1. Baskı, çev. Kübra Eren, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015.
- Burbank, Jane; Cooper, Frederick, *İmparatorluklar Tarihi, Farklılıkların Yönetimi ve Egemenlik*, çev. Ahmet Aybars Çağlayan, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2011.
- Campenella, Tommaso, *Güneş Ülkesi*, çev. Vedat Günyol-Haydar Kazgan, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1985.
- Dânişmend, İsmâil Hâmî, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, cilt 2, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1971.

⁵⁸ Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.21.

⁵⁹ Kocaaslan, “Osmanlı Haremi’nde Geleneksel Seyirlik Oyunlar”, s.145.

⁶⁰ Atçıl, “Osmanlı Haremi’ne Dört Farklı Bakış”, s.258.

- Demircan, Adnan, “Tarih Üzerine Bazı Düşünceler”, *İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 69-89, 2007.
- Durgun, Serpil; Aşkın, Zehragül, “Edward Hallet Carr’ın Perspektifinden Tarihte Nedensellik: Hegel’in Kötülüğü ve Kleopatra’nın Burnu”, *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 5(1), 59-79, 2015.
- Eversley, Lord; Chirol, Sir Valentine, *Türk İmparatorluğu (1288-1924)*, 1. Baskı, çev. Sedat Demir-Billur Manav Arslan, Dün Bugün Yarın Yayınları. İstanbul, 2013.
- Gülaçtı, İsmail Hakkı, “Oryantalizm’in Elleriindeki Fotoğraf: Osmanlı Devleti’nin 19. Yüzyıl Fotoğrafçılığında ‘Öteki’nin Mikrokozmosu Olarak Yansıması”, *Art Sanat*, 81-120, 2018.
- Haykır, Yavuz; Haykır, Handan, “Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Aile Yapısına Bir Bakış”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 117(230), 87-106, 2017.
- İnalçık, Halil, *Has-Bağçede ‘Ayş u Tarab-Nedîmler, Şâîrler, Mutrîbler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
- Kantemir, Dimitri, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi I*, 1. Baskı, çev. Özdemir Çobanoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979.
- Kocaaslan, Murat, “Osmanlı Sarayı’nın Mahremi: Topkapı Sarayı Haremi’nin Sınır ve Yasakları”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28(2), 95-121, 2011.
- Kocaaslan, Murat, “Osmanlı Haremi’nde Geleneksel Seyirlik Oyunları”, *Milli Folklor*, 31(124), 136-146, 2019.
- Kütükoğlu, S. Mübahat, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1994.
- Menteş, Fatma, “Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Sürecinde Harem”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, *Yüksek Lisans Tezi*, İzmir, 2006.
- Özdemir, Hayrunnisa, “Hadım Etme ve Hekimin Sır Saklama Yükümlülüğü”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(1), 125-164, 2010.
- Penzer, N. M. *Harem*, 1. Baskı, çev. Doğan Şahin, Say Yayınları, İstanbul, 2000.
- Sancar, Aslı, *Osmanlı Kadını: Efsane ve Gerçek*, (ed.) Hakan Yeşil Ova-Hasan Hayri Demirel, Kaynak Yayınları, İzmir, 2009.
- Sencer, Muzaffer, “Tanzimata Kadar Osmanlı Yönetim Sistemi”, *Amme İdaresi Dergisi*, 17(2), 21-44, 1984.
- Serling, Rod, “The monsters are due on maple street”, *The Twilight Zone*, Episode 22, 1962.
- Taş, Mehmet, “Saray Kadınlarının Osmanlı Devlet Yönetiminde Çeşitli İşlevleri”, *Turkish Studies*, 9(10), 1294-1312, 2014.
- Tokmakçioğlu, Erdoğan, *Osmanlı Kadın Akımları*, Geçit Yayınları, İstanbul, 1991.
- Turak, Mert, “Turan Oflazoğlu’nun “IV. Murad” Adlı Oyununda Tarihsel Kişilerin Trajik Karakterlere Dönüşümü”, Bahçeşehir Üniversitesi *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2010.
- Uluçay, M. Çağatay, *Harem II*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
- Uluçay, M. Çağatay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, 2. Baskı, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2001.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 3. Baskı, Ülken Yayınları, İstanbul, 1992.
- Withers, Robert, *Büyük Efendi’nin Sarayı*, çev. Cahit Kayra, Pera Turizm ve Ticaret AŞ, İstanbul, 1996.
- Zeydân, Corcî, *İslâm Uygarlıkları Tarihi II*, 2. Baskı, çev. Nejdet Gök, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.